

# Tofalar ve Dilleri

Prof.Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ  
TL3064 Kuzey-Doğu (Sibirya) Türk Lehçelerinin Tarihsel Grameri



Bugün Tofalar ve Karagas diye anılan bu Türk topluluğu kendini Tuva, Tuba, Tofa diye adlandırmaktadır.

Tofalar, bugün Rusya Federasyonunun içine yer alan İrkutsk Bölgesindeki Aşağı Uda (Nijneudinskiy rayon) bölgesine bağlı iki köy meclisine bağlı köylerde yaşarlar: Tofalar köy meclisi ve Yukarı Gutara köy meclisi (*Verhnegutarskiy selskiy sovet*). Bu köyler, Kuzey Sayan Dağ sırasında, Iy, Udı, Biryus, Kan ve Agula nehirlerinin yukarı mecralarında bulunurlar. 1927 yılında Tofaların bulunduğu bölge millî bir birim olarak ayrılmış, Merkezî Sayan-Karagas İdaresi diye adlandırılan bu birimin kültür merkezi Alıgdjer'de olmuştur.







1930'lara kadar istisnasız bir biçimde konar-göçer yaşam tarzını sürdürerek geyikçilik, daha kısıtlı ölçüde atçılık, avcılık ve toplayıcılık ile geçinen Tofalar, daha sonra yerleşik düzene geçirilmişlerdir. Yerleşik düzene geçtikten sonra yerleşik tarzda büyükbaş hayvancılık, küçük çapta sebze-meyve yetiştiriciliği ile uğraşmaya başlayan Tofalar geyikçilik, balıkçılık ve toplayıcılık gibi geleneksel uğraşlarını da kısmen devam ettirmişlerdir. Bugün de Tofalar temel olarak geyikçiliğin yanı sıra avcılıkla geçimlerini sağlamaktadırlar. Geyiğin sadece eti, sütü ve derisinden faydalanmakla kalmayıp yük ve binek hayvanı olarak da kullanırlar.

Гутаринцы на стаде  
(фото Е. Часника)



Tofaların Ruslarla karşılaşması 17. yüzyılda 1648 yılında Rus Kazakları tarafından Uda kalesinin inşası ile gerçekleşmiş ve böylece bu bölgede yaşayan diğer halklarla birlikte Rus devletine bağlanmışlar ve yasak denilen vergileri ödemeye mecbur edilmişlerdir. 1920'li yıllarda bu topraklar Sovyetler Birliği içinde kalmıştır.

2010 sayımına göre bütün Rusya Federasyonu'ndaki Tofaların sayısı 762 kişidir. 87 kişi Tofaca bilgisine sahiptir (%11,41). 32 kişi ise Tofacayı anadili kabul eder (%4,19).

Tofa Türkçesi Tuva Türkçesine en yakın Türk lehçesidir. Ayrıca Moğolistan'da yaşayan Tsaat ve Uygur-Uryanhayların dili ile yine Moğolistan ve Çin Halk Cumhuriyetinde yaşayan Monçak ve Soyanların diline de yakındırlar. Tüm bu halkların dillerinin Sibiry'a'da konuşulan Türk dil ve lehçelerinin Sayan alt grubunu teşkil ettiği kabul edilir.

Ekim Devrimine kadar Tofalar, Karagas şeklinde adlandırılmıştır ki, Karagas Tofa soylarından birinin adıdır. Etnik köken bakımından Tofaların Türkleşmiş Samoyedler olduğu düşünülmektedir. Ayrıca fonetik ve söz varlığı ile ilgili bazı veriler Tofaların oluşumunda Ket unsurunun da bulunduğunu göstermektedir. Araştırmacılar bu bölgede Türkleşmenin Eski Türk çağında gerçekleştiğini belirtmişlerdir. Yine tarihi-karşılaştırmalı dilbilim çalışmaları Tofacada Orta Moğolca ve daha sonra Buryatçanın etkisini de ortaya koymaktadır.

Tofaların dili uzun süre Tuvacanın bir ağızı sayılmıştır. Tofa Türkçesi üzerine çalışan ilk Türkolog N.P.Direnkova'dır. Daha sonra V.İ.Rassadin Tofa Türkçesini her yönden tasvir eden çalışmalar yapmıştır. Onun 1976 yılında yayımlanmış olan "Tofa Dili Grameri" Tofa Türkçesinin araştırılmasında temel eserdir.

Tofa dili için bir alfabe oluşturulmuş olmasına ve bazı ilkokullarda ders olarak öğretiliyor olmasına rağmen kendine özgü bir yazı dili gelişmemiştir. Tofa yazı sistemi Rus harfleri temelinde 1989 yılında oluşturulmuştur. Bundan önce Tofaların kullandığı başka bir yazı sistemi bulunmamaktadır.

Tofaların dili bazı fonetik ve leksik farklılıklar içeren iki ağza ayrılmıştır. Alıgdjer ve Gutara ağızları.

## **Tofa Gramerleri**

Дыренкова Н. П. Тофаларский язык. *Тюркологические исследования*. М.—Л.: Изд-во АН СССР, 1963. С. 5-23.

Рассадин В. И. *Фонетика и лексика тофаларского языка*. Улан-Удэ, 1971.

Рассадин В.И. *Современный тофаларский язык и его место в системе тюркских языков*: Элиста: Изд-во Калм. ун-та, 2014.

Рассадин В.И., *Морфология тофаларского языка в сравнительном освещении*, Москва: Наука, 1978.

Ali İlgin, *Tarihî-Karşılaştırmalı Tofa (Karagas) Türkçesi : Biçim Bilgisi*, Ankara: TDK, 2015.



## Tofa Türkçesinin Başlıca Ses Bilgisi Özellikleri

1) Tofa Türkçesinin ünlü sistemi Tuva Türkçesinde olduğu gibi kısa (normal uzunlukta), uzun ve farıngal (gırtlaksı) seslerden oluşur. Tuvacadan farklı olarak söz başında bulunmayan normal /i/ sesinden daha kısa ve kapalı söylenen bir /ĩ/ sesi vardır. Bu sesin uzun ve farıngal biçimi yoktur. Örneğın *at* "ad, isim", *a't* "at", *a:l* "köy", *bilig* "bilgi", *emşĩ* "doktor" vb.

2) Uzun ünlüler genellikle iki ünlü arasındaki /g, ɣ, ñ, y, r/ gibi damak, art damak ya da akıcı seslerin erimesiyle ortaya çıkmıştır: OTü. \**yayı* > *ça:* "savaş", OTü. \**yoyun* > *ńö:n* "şişman", \**teyeñ* > *di:ñ* "sincap" vb. Bu tür uzunluklar çekim esnasında da ortaya çıkar. *Bar-ır* > *ba:r* "gidecek", *kör-ür* > *kö:r* "görecek" vb.

3) Ortak Türkçenin ünlü sistemi genellikle korunmuştur. Düzensiz olmakla birlikte Saha ve Tuva Türkçesinde olduğu gibi \*a> ı değişmesine rastlanır. Örneklerin çoğu Tuva Türkçesiyle uygunlaşır:

\**yaruq* > *çırıq* “aydınlık” (Krş. Saha *sırdıq*, Tuva *çırıq* )

\**yat* - > *çıt-* (Krş. Saha *sıt-*, Tuva *çıt-*) “yatmak”

\**yastuq* > *sıstıq* “yastık (Krş. Saha *sıttıq*, Tuva *sırtıq*)

\**qalın* > *xılın* “şişman” (Krş. Tuva *qılın*)

4) Sistemli olmamakla birlikte /ç/ ve /ş/ ünlüsünün komşuluğunda kalın sıradan ünlüler ince sıraya geçebilir: \**yaş* > *çeş* “taze, körpe”, \**saç* > *çe’ş* “saç”

5) Söz başı \*y- ünsüzü ç-'ye gelişir: \*yay- > çay- "yağmak"; \*yegen > çe:n "yeğen"; \*yürek > çürek "kalp" vb. Ancak sözcüğün içinde genizsil bir ünsüz olması durumunda palatal n- ünsüzüne dönüşür: \*yañi > ña: "yeni", \*yan- > ñan- "dönmek", \*yumurtya > ñumurtya "yumurta" vb.

6) Söz başında b- ünsüzü genellikle korunmuştur: \*bedük > bedik "yüksek", \*ba:y > bay "zengin", \*bulut > bulut "bulut" vb. Ancak içinde genizsil seslerin bulunduğu örneklerde \*b > m değişmesi olabilir \*beñgü > meñgï "sonsuz", \*ben > men "ben", \*bo:ñ > moen "boyun" vb.

7) Söz başında, söz sonunda ve hece sınırlarında bulunan /\*ç/ ünsüzü /ş/ sesine dönüşür. \*çerig > şerig “ordu”, \*çın > şın “gerçek”, \*aç- > a’ş- “açmak”, \*açtur- > a’ştir- “açtırmak” vb. /ç/ ünsüzü iki ünlü arasında kaldığında ise -ş- üzerinde palatal /h/ ünsüzüne dönüşür.\*açıl- >\*aşıl-> ahıl- “açılmak”; \*keçür- > \*ke’şür- > ke’hir- “geçirmek” vb.

8) /\*ş/ ünsüzü iki ünlü arasında kaldığında palatal /ç/ ünsüzüne dönüşür: \*eşik > eçik “kapı”, \*tüşe- > tüçe- “düş görmek” vb.

## Söz Varlığı Özellikleri

Moğolcadan çok sayıda alıntı söz varlığı bulunmaktadır. Bunların bir kısmı Orta Moğolcadan bir kısmı ise Çağdaş Buryatçadan alınmıştır. Bu tür alıntıların 500 kadar olduğu bilinmektedir.

Mo. *kirüge* > *hiree* “testere”

Bur. *şüder* > *şüder* “atın ayağına bağlanan köstek” vb.

Ruşçadan da alıntı söz varlığı vardır. Yerleşik hayat ile modern hayata ilişkin günlük söz varlığını yansıtır: Ru. *stol* > *nosto:l* “masa” , Ru. *şkola* > *ışko:l*, Ru. *veryovka* > *biryo:pka* “ip” vb.



## **Kaynaklar**

Ali Ilgın, *Tarihî-Karşılaştırmalı Tofa (Karagas) Türkçesi : Biçim Bilgisi*, Ankara: TDK, 2015.

Gülsüm Killi Yılmaz, *Kuzey ve Güneydoğu Sibiryalı Türklerinin Dil Durumu*, Ankara: Siyasal Yayınevi, 2010